РОЗДІЛ 4
ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346 (447)
DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/36

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

CONCEPT AND CONTENT OF CORPORATE LEGAL RELATIONS: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT

Боднарчук О.Г., д.ю.н., професор,
професор кафедри публічного права
Державний податковий університет

Никитченко Н.В., д.ю.н., професор,
професор кафедри публічного права
Державний податковий університет

Боднарчук О.І., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри публічного права
Державний податковий університет

Стаття присвячена аналізу поняття та змісту корпоративних правовідносин. На сьогодні у юридичній науці серед українських учених існують різні погляди і немає єдиної думки щодо визначення поняття «корпоративні правовідносини». На думку деяких вчених, основна розбіжність у наукових підходах, що існують в юридичній літературі, криється в наявності широкого та вузького розуміння корпоративних правовідносин. Зокрема, аналіз широкого та вузького розуміння корпоративних правовідносин свідчить про те, що за основу їх розуміння береться суб'єктний склад та коло відносин, в яких беруть участь такі особи.

Звернено увагу, на недосконалість легального визначення корпоративних відносин, яке подане ч. 3 ст. 167 Господарського кодексу України, так як вказані відносини мають більш складний характер. Крім того, в науковій юридичній літературі подається більш ширше бачення корпоративних правовідносин. Внаслідок цього, вони потрапляють до регулювання не однієї, а низки галузей законодавства.

З'ясовано, що корпоративні правовідносини потрібно розуміти як правовідносини, у яких здійснюються корпоративні права та виконуються корпоративні обов'язки.

Дійшли висновку, що в юридичній науці склалися наступні теоретичні підходи щодо розуміння корпоративних правовідносин: перший підхід – теорія «підприємницького правовідношення» щодо сфери існування корпоративних правовідносин, згідно з якою корпоративні відносини є предметом правового регулювання господарського права; другий підхід – теорія «цивільного правовідношення» щодо сфери існування корпоративних правовідносин, згідно з якою ці правовідносини є різновидом цивільних; третій підхід – теорія «комплексного правовідношення» щодо сфери існування корпоративних правовідносин, згідно з якою корпоративні правовідносини мають комплексний характер, зміст якого складають цивільні, управлінські, трудові, адміністративні права та обов'язки.

Ключові слова: правовідносини, корпоративні відносини, корпоративні правовідносини, корпоративне право, зміст корпоративних правовідносин.

The article is devoted to the analysis of the concept and content of corporate legal relations. Today, in legal science among Ukrainian scientists, there are different views and there is no consensus on the definition of the concept of "corporate legal relations". According to some scientists, the main difference in scientific approaches existing in the legal literature lies in the presence of a broad and narrow understanding of corporate legal relations. In particular, the analysis of the broad and narrow understanding of corporate legal relations shows that the basis of their understanding is the subject composition and the circle of relations in which such persons participate.

Attention is drawn to the imperfection of the legal definition of corporate relations, which is presented in Part 3 of Art. 167 of the Economic Code of Ukraine, as these relationships are more complex in nature. In addition, the scientific legal literature presents a broader vision of corporate legal relations. As a result, they fall under the regulation of not one, but a number of branches of legislation.

It was found that corporate legal relations should be understood as legal relations in which corporate rights are exercised and corporate duties are fulfilled.

It was concluded that the following theoretical approaches to the understanding of corporate legal relations have developed in legal science: the first approach is the theory of "entrepreneurial legal relations" regarding the sphere of existence of corporate legal relations, according to which corporate relations are the subject of legal regulation of economic law; the second approach is the theory of "civil legal relations" regarding the sphere of existence of corporate legal relations, according to which these legal relations are a type of civil relations; the third approach is the theory of "complex legal relationship" regarding the sphere of existence of corporate legal relations, according to which corporate legal relations have a complex nature, the content of which consists of civil, managerial, labor, administrative rights and obligations.

Key words: legal relations, corporate relations, corporate legal relations, corporate law, content of corporate legal relations.

На сьогодні в Україні корпоративні правовідносини визнані як вид суспільних відносин.

Корпоративні відносини як один із видів врегульованих нормами права суспільних відносин в умовах становлення ринкової економіки в Україні все більше поширюються і розвиваються. Утворення господарських товариств не лише відродило корпоративні відносини, але і надало їм нового забарвлення, обумовленого як прогресивними змінами у світовому розвитку корпоративних відносин та відповідного законодавства, так і специфікою корпоративних відносин за участю держави [1, с. 10].

Корпоративні правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають виключно між суб'єктами корпоративних правовідносин у процесі набуття, здійснення та припинення корпоративного управління та корпоративних прав [2, с. 26].

Потрібно зазначити, що визначення корпоративних відносин подається в Господарського кодексу України. Так, відповідно до ч. 3 ст. 167 Господарського кодексу України під корпоративними відносинами потрібно розуміти відносини, які виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав [3]. Разом з тим, на нашу думку, необхідно звернути увагу, на недосконаліть легального визначення корпоративних відносин, так як вказані відносини мають більш складний характер. Крім того, в науковій юридичній літературі подається більш ширше бачення корпоративних правовідносин. Внаслідок цього, вони потрапляють до регулювання не однієї, а низки галузей законодавства.

На сьогодні у юридичній науці серед українських учених існують різні погляди і немає єдиної думки щодо визначення поняття «корпоративні правовідносини».

На думку деяких вчених, основна розбіжність у наукових підходах, що існують в юридичній літературі, криється в наявності широкого та вузького розуміння корпоративних правовідносин. Пропонуючи їх широке розуміння, фахівці виходять з розуміння корпорації як юридичної особи та за основу дослідження беруть не лише внутрішні відносини, але й так звані «зовнішні» відносини корпорації як юридичної особи. Основою такого підходу є вказівка на те, що в широкому розумінні корпоративними правовідносинами вважаються будь-які правовідносини, де учасником виступає корпорація як організаційно-правова форма юридичної особи, що здійснює підприємницьку діяльність, тобто як правовідносини, що виникають усередині корпорації, так і поза нею, пов'язані з участю (діяльністю) корпорації1 (податкові, трудові, житлові, земельні, підприємницькі тощо). Цей аспект пов'язаний з державним регулюванням створення та діяльності корпорацій (наприклад, регулюванням емісії цінних паперів, афілійованості господарських товариств тощо) [4, с. 10–11].

Корпоративні ж правовідносини у вузькому розумінні – це правовідносини, що виникають у зв'язку з діяльністю учасників (акціонерів, членів) корпорації в управлінні шляхом участі у загальних зборах, контролю учасників діяльності корпорації й одержання інформації про її діяльність . Якщо взяти до уваги наведене визначення, виникає питання щодо віднесення самої корпоративної організації до складу учасників корпоративних відносин, оскільки про неї взагалі не згадується. У контексті такого розуміння досліджуваних правовідносин не все так однозначно у правовій літературі. Зокрема, є думка, що всі внутрішні відносини у корпоративній організації не зводяться до корпоративних відносин [4, с. 11].

Аналіз широкого та вузького розуміння корпоративних правовідносин свідчить про те, що за основу їх розуміння береться суб'єктний склад та коло відносин, в яких беруть участь такі особи. При цьому варто розуміти, що без існування корпорації не можна взагалі вести мову про корпоративні правові зв'язки. Отже, наочно бачимо значний недолік вузького розуміння досліджуваних відносин – відсутність мови про корпорацію як учасника корпоративних відносин. Проте, й дещо варто звузити надто «всеосяжний» підхід широкого розуміння корпоративних правовідносин, учасниками якого слід визначати корпорацію та її учасників, але брати до уваги не всі правові зв'язки корпорації як юридичної особи, а виключно ті, які стосуються організації її функціонування як основи забезпечення здійснення її учасниками корпоративних прав та виконання ними корпоративних обов'язків [4, с. 12].

Зокрема, науковці вважають корпоративними відносинами [5, с. 151]:

1) вид цивільного правовідношення, в основі якого лежить участь суб'єктів в організаційно-правових утвореннях, що мають ознаки юридичних осіб, суттю яких є так звані корпоративні права, та які виникають на підставі певних юридичних фактів, а саме: участі в установчому договорі, вступі в кооператив, придбанні права власності на частку, акції тощо;

2) відносини, що виникають між учасниками (засновниками) та товариством і між самими учасниками (засновниками), які складаються щодо набуття, здійснення та припинення корпоративних прав;

3) відносини, які виникають у процесі створення, функціонування та припинення господарських товариств за участю безпосередніх учасників (засновників, учасників, самого товариства та його органів) та опосередкованих (кредиторів, споживачів, найманих працівників, облігаціонерів товариства, територіальної громади, держави в особі уповноважених органів) і забезпечують збалансовану реалізацію інтересів зазначених осіб;

4) відносини, що виникають між акціонером, учасником і самою корпорацією, а також між самими учасниками та акціонерами з приводу реалізації їх права власності на акцію чи права власності на частку в статутному фонді;

5) відносини, які полягають: а) у визначенні спільних цілей, б) виявленні засобів їх досягнення; в) здійсненні спільних дій у відповідності до визначених позицій;

6) відносини між корпорацією (її органами) та учасниками з приводу управління, ведення справ, надання інформації тощо.

Разом з тим, корпоративні правовідносини – досить складне за змістом юридичне поняття, яке неоднаково тлумачиться науковцями. Аналіз нормативних положень та юридичної літератури дозволяє зробити такі висновки:

1. Корпоративними є відносини, що виникають між юридичними особами корпоративного типу та її учасниками з приводу реалізації корпоративних прав.

2. Відносини, в які вступає юридична особа корпоративного типу, у зовнішньому обороті не є корпоративними і регулюються іншими галузями права (адміністративним, господарським, цивільним, фінансовим тощо).

3. Корпоративні правовідносини характеризуються наявністю взаємних юридичних прав та обов'язків, які представляють сукупність правових зв'язків, що врегульовані нормами корпоративного законодавства, у тому числі на локальному рівні.

4. Зміст корпоративних правовідносин становлять корпоративні права та обов'язки, які виникають, змінюються та припиняються відповідно до норм корпоративного законодавства [6, с. 37–38].

Таким чином, корпоративні правовідносини – це врегульовані нормами права та установчими документами суспільні відносини, які виникають між засновником (учасниками) юридичної особи і самою юридичною особою в результаті реалізації ними засновницьких прав, а також відносини між учасниками, які складаються щодо набуття, здійснення та припинення корпоративних прав. Обов'язковою ознакою корпоративних відносин потрібно визнати наявність визначеного законодавцем об'єкта права корпоративної власності – наявності в учасника корпоративних прав особливого виду майнових прав [5, с. 154].

Відтак, визначившись із поняттям корпоративних правовідносин, треба виділити їх ознаки [6, с. 38]:

1. Корпоративні відносини мають комплексний характер, є неоднорідними за змістом і можуть регулюватися різними галузями права (господарським, цивільним, фінансовим тощо).

2. Корпоративні правовідносини нарівні з іншими правовідносинами складаються з трьох основних елементів: суб'єкти, об'єкт та зміст.

3. Корпоративні правовідносини виникають на підставі об'єднання осіб і капіталів із приводу реалізації

корпоративних прав (виникнення, зміни чи їх припинення).

4. Корпоративні відносини врегульовуються як нормами чинного законодавства, так і локальними нормативними актами.

Таким чином, корпоративні правовідносини потрібно розуміти як правовідносини, у яких здійснюються корпоративні права та виконуються корпоративні обов'язки.

В.С. Щербина, досліджуючи правову природу корпоративних відносин, зазначає, що в юридичній науці це питання відноситься до дискусійних [1, с. 10–14]. Якщо представники цивілістичної науки вважають корпоративні відносини і такий їх найпоширеніший вид, як акціонерні відносини, предметом цивільно-правового регулювання (аргументуючи це, зокрема, посиланням на відповідні статті Цивільного кодексу, то представники науки господарського права вважають їх, спираючись на положення Господарського кодексу України, одним із видів господарських правовідносин, а саме організаційно-господарськими відносинами. На думку автора, віднесення корпоративних відносин, що характеризуються нерозривним поєднанням майнових і організаційних елементів, до предмета цивільно-правового регулювання призводить до ігнорування основоположної норми ст. 1 ЦК України, згідно з якою цивільним законодавством регулюються особисті немайнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників (ч. 1 ст. 1 ЦК України). Автор доводить, що наявність підпорядкування одних суб'єктів корпоративних відносин іншим, управлінський (організаційний) характер значної частини зазначених відносин, відносна майнова самостійність учасників корпоративних відносин не дають підстав для визнання корпоративних відносин цивільно-правовими.

Крім того, В.С. Щербина стверджує, за своєю правовою природою корпоративні відносини є поєднанням взаємопов'язаних і взаємообумовлених організаційно-господарських та майново-господарських відносин, що існують у нерозривній єдності, і в силу цього не можуть бути предметом регулювання різних галузей права – цивільного і господарського [1, с. 13].

Разом з тим, окрема група вчених дійшли висновку, що корпоративні відносини є предметом правового регулювання господарського права. Основним аргументом «господарників» є те, що пояснити правову природу корпоративних відносин із цивілістичних позицій виявляється доволі складною справою [7, с. 234].

Так, на домінуванні в корпоративних відносинах господарсько-правової природи, зокрема, наголошує О.М. Вінник «…Корпоративні відносини – є комплексними відносинами, консолідуючим ядром яких виступають господарські відносини – як внутрішні, так і зовнішні» [8, с. 133–135; 9, с. 26].

Д. І. Погрібний зазначає, що корпоративні правовідносини входять до предмету господарського права та регулюються за допомогою його методу, а значить є господарськими. Їх своєрідність полягає в тому, що вони (відносини і, відповідно права) виникають між спеціальними суб'єктами і пов'язані з підприємницькою діяльністю в особливій економічній і соціальній сфері – при створенні та у процесі діяльності господарського товариства [10, с. 11].

В.М. Савінова стверджує, що корпоративні правовідносини є окремою сферою відносин, які стосуються суб'єктів господарської діяльності, що поєднують у собі майнові, немайнові та/або організаційні елементи. Вони ґрунтуються на принципах пайової участі осіб у створенні, діяльності, зміні та припиненні суб'єктів господарської діяльності незалежно від їх організаційно правової форми та права власності. Корпоративні правовідносини за своєю юридичною природою є відносинами, виникнення та існування яких обумовлене реалізацією власником своїх правомочностей посередництвом участі в корпоративному господарюванні [11, с. 74]. Автор вважаємо, що корпоративні відносини мають особливі ознаки, що дають їм можливість претендувати на окреме місце серед господарських правовідносин: це особливий різновид суспільних відносин, які виникають між суб'єктів корпоративних відносин з приводу соціального блага; корпоративне правовідношення має об'єкт, яким виступає поведінка, спрямована на суспільне благо, з приводу якого виникає і реалізується правовідношення; суб'єктами корпоративних відносин є будь-які особи, що на підставі певних юридичних фактів стають учасниками юридичних осіб корпоративного типу; зміст корпоративних правовідносин становлять конкретні корпоративні права та обов'язки їх суб'єктів; вони виникають, змінюються чи припиняються відповідно до норм права; вони виникають у зв'язку з управлінням капіталами [11, с. 74].

Таким чином, основними аргументами представників науки господарського права щодо визнання господарсько-правової природи корпоративних відносин є [12, с. 21–22]:

– належністю корпоративних підприємств до суб'єктів господарювання та відповідно – складових елементів господарської системи країни;

– поєднанням у корпоративних відносинах майнових (сплата вкладів, господарське використання майна товариства, зміна його статутного капіталу та ін.) та організаційних (процедура створення підприємства, управління підприємством, відносини з уповноваженими державними органами з питань контролю за діяльністю підприємства) елементів (що притаманно для господарських відносин);

– поєднанням приватних і публічних механізмів нагляду і контролю з боку держави у сфері корпоративних відносин;

– виникненням частини корпоративних відносин між своєрідними суб'єктами, які виконують функції органів корпоративного підприємства, що визнаються лише господарським правом (на відміну від цивільного, зокрема) суб'єктами внутрішньогосподарських відносин;

– суб'єкти корпоративних відносин в більшості випадків не автономні і нерівноправні (учасники (члени) керують корпоративним підприємством або контролюють його діяльність; окремий учасник (член) зобов'язаний виконувати рішення загальних зборів учасників (членів, акціонерів), навіть якщо він голосував проти їх прийняття);

– дані відносини можна визначити як відносини залежності, контролю, підпорядкування меншості більшості;

– складність системи інтересів у корпоративних підприємствах, яка включає не лише корпоративні інтереси (загальні – підприємства та індивідуальні – його учасників (членів)), але й інших осіб, частина з яких є носіями публічних інтересів (зокрема, НКЦПФР, АМКУ) і відповідно – комплексне застосування приватноправових і публічно-правових методів регулювання корпоративних відносин (що також притаманно господарським відносинам);

– переважаюча роль у корпоративних відносинах (як їх консолідуючого ядра) господарських відносин, хоча і за наявності (в певних випадках) елементів (ознак) відносин іншої галузевої належності – трудових, цивільних, адміністративних, земельних, фінансових та інших.

На позиції визнання цивільно-правової природи корпоративних правовідносин стоять ряд науковців, так як на їх думку, корпоративні відносини, є предметом правового регулювання цивільного права.

І.В. Спасибо-Фатєєва стверджує, так як корпоративні правовідносини є одним із видів цивільних правовідносин, їм притаманні всі ознаки цивільних правовідносин: дозволена спрямованість, захист суб'єктивних прав та майновий, компенсаційний характер відповідальності [13, с. 8]. Н.С. Глусь вважає, що «за своєю правовою природою корпоративні правовідносини можуть бути як майнового,

так і немайнового характеру, але пов'язаного з майновим…» [14, с. 13]. Зазначені автори вважають предметом об'єктивного корпоративного права майнові та особисті (немайнові) відносини приватноправового характеру. На їх думку, корпоративне право – це сфера приватного права, тому невиправданим є віднесення публічних відносин до предмета його правового регулювання.

Представники науки цивільного права аргументують свою позицію тим, що для регулювання корпоративних відносин застосовується метод юридичної рівності [15, с. 10]. Крім того, на думку В.В. Луць, корпоративні відносини мають чимало особливих ознак, що дають їм можливість претендувати на окреме місце серед цивільних правовідносин [15, с. 12–13].

На наявності у корпоративних правовідносин усіх ознак цивільних наголошує І. В. Спасибо-Фатєєва: «оскільки корпоративні правовідносини є одним із видів цивільних правовідносин, їм притаманні всі ознаки цивільних правовідносин: дозволена спрямованість, рівність учасників, автономія їхньої волі, майнова самостійність, захист суб'єктивних прав та майновий, компенсаційний характер відповідальності» [13, с. 8–10; 16, с. 28–29].

Водночас деякі представники науки цивільного права вважають корпоративні відносини комплексними. Зокрема, В.М. Кравчук зазначає, що корпоративні відносини не є ні зобов'язальними, ні речовими. Спроби «втиснути» їх в один з відомих видів цивільних відносин – речових або зобов'язальних – є неправильними у своїй основі [17, с. 8]. Крім того вчений вважає, що: «… правова природа корпоративних відносин не може й не повинна пояснюватися лише з позиції теорії цивільного права. Окремі відносини, які входять до складу корпоративних, є зобов'язальними (наприклад, відносини щодо сплати внесків до статутного капіталу), а отже й цивільними, окремі – управлінськими (наприклад, відносини щодо скликання та проведення загальних зборів учасників), окремі – трудовими (наприклад, відносини між головою виконавчого органу й товариством), окремі – фінансовими (наприклад, відносини щодо емісії цінних паперів)» [17, с. 143].

Виходячи із вище зазначеного, можна дійти висновку, що в юридичній науці склалися наступні теоретичні підходи щодо розуміння корпоративних правовідносин: перший підхід – теорія «підприємницького правовідношення» щодо сфери існування корпоративних правовідносин, згідно з якою корпоративні відносини є предметом правового регулювання господарського права; другий підхід – теорія «цивільного правовідношення» щодо сфери існування корпоративних правовідносин, згідно з якою ці правовідносини є різновидом цивільних; третій підхід – теорія «комплексного правовідношення» щодо сфери існування корпоративних правовідносин, згідно з якою корпоративні правовідносини мають комплексний характер, зміст якого складають цивільні, управлінські, трудові, адміністративні права та обов'язки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щербина В. С. Правова природа корпоративних відносин. *Українське комерційне право.* 2006. № 7. С. 10–14.
2. Лукач І. В. Корпоративні правовідносини в системі господарського права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2013. Серія Право. Випуск 22. Частина І. Том 2. С. 22–27.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної. Ради України (ВВР)*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
4. Корпоративні правовідносини : монографія / Ю. М. Жорнокуй, С. О. Сліпченко, В. Г. Жорнокуй. Харків : ЕКУС, 2021. 248 с.
5. Бабецька І. Я. Корпоративні правовідносини та корпоративні права : до проблеми визначення поняття. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.* 2013. № 8. С. 150–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2013_8_23 (дата звернення : 26.07.2023).
6. Колосов Р. Поняття та зміст корпоративних правовідносин : теоретико-правовий аспект. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 8. С. 35–38. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_8_8 (дата звернення: 26.07.2023).
7. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 264 с.
8. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах : проблеми правового забезпечення : монографія. К. : Атіка, 2003. 352 с.
9. Вінник О. М. Проблеми правового регулювання корпоративних і партнерських відносин : монографія. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. 166 с.
10. Погрібний Д. І. Корпоративні права держави : поняття, підстави виникнення, механізм реалізації : автореф. дис... канд. екон. наук. Х., 2008. 20 с.
11. Савінова В. М. Правова природа корпоративних правовідносин. *Молодий вчений*. 2015. № 5(3). С. 72–75. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_5(3)__21 (дата звернення : 26.07.2023).
12. Корпоративне право : навч. посіб. / О. В. Гарагонич, С. М. Грудницька, Л. М. Дорошенко [та ін.] ; за заг. ред. О. В. Гарагонича, С. М. Грудницької, Л. М. Дорошенко. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : АртЕк. 2018. 400 с.
13. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин : автореф. дис. ... д-р юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2000. 36 с.
14. Глусь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес сімейне право міжнародне приватне право» / Н. С. Глусь. К., 2000. 23 с.
15. Корпоративне право України : підруч. / В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 384 с.
16. Галіян І. Поняття та правова природа суб'єктивних корпоративних прав як об'єкта правового захисту. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 12. С. 27–31.
17. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. К. : Істина, 2005. 720 с.